

Barbara Chmielewska

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

b.chmielewska@uw.edu.pl

„Zakup Decyzją Czytelnika” – nowy model gromadzenia zbiorów elektronicznych

Słowa kluczowe: gromadzenie zbiorów, e-książki, Zakup Decyzją Czytelnika, PDA/DDA.

Abstrakt: Artykuł stanowi studium przypadku pierwszego w Polsce wdrożenia modelu zakupu książek elektronicznych DDA lub PDA. Na przykładzie biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego przedstawiono etapy przygotowań, wdrożenie oraz promocję tego rozwiązania w środowisku biblioteki, a także inne czynności związane z wdrożeniem.

Keywords: library acquisitions, e-books, PDA/DDA.

Abstract: This article presents a case study of first implementation of DDA/PDA e-book purchase model in the Library of Warsaw University. It describes the stages of preparation, implementation and promotion of the service in the library's environment, as well as other activities related to this process.

Książka elektroniczna nie wyparła swojego papierowego odpowiednika ze zbiorów bibliotecznych, jednak od lat daje się zauważyć stale rosnące wśród użytkowników bibliotek zainteresowanie źródłami elektronicznymi oraz ich coraz częstsze wykorzystywanie. Jednocześnie biblioteki w swoich sprawozdaniach odnotowują zmniejszenie zainteresowania zbiorami papierowymi – z roku na rok spada liczba wypożyczeń. Wszystko to sprawia, że biblioteka, by pozostać atrakcyjną dla czytelników, musi poszukiwać nowych rozwiązań i zadań. Jednym z takich rozwiązań jest model zakupu książek elektronicznych Patron Driven Acquisition lub Demand Driven Acquisition, w języku polskim znany jako „Zakup Sterowany Popytem”. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (BUW) jako pierwsza w Polsce zdecydowała się na wprowadzenie tego modelu do swoich usług, przyjmując zasadę, że jakość usług oraz obsługa użytkownika należy traktować jako elementarną zasadę w działalności biblioteki, a zarazem element działań marketingowych [5].

W krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych już od ponad dwóch dekad mówi się o Patron Driven Acquisition lub o Demand Driven Acquisition. Polscy bibliotekarze także rozpoznali tę usługę. W żargonie bibliotecznym funkcjonuje nazwa, będąca kalką z języka angielskiego – „Zakup Sterowany Popytem”. Jak już wspomniano, BUW jako pierwsza biblioteka w Polsce zdecydowała się na wdrożenie tego modelu zakupu książek elektronicznych. Wraz z wdrożeniem została przygotowana kampania promocyjna, z którą wiązało się przyjęcie konkretnej nazwy. W dyskusji nad promocją i wyborem samej nazwy zaangażowanych było kilka oddziałów: Oddział Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów,

Oddział Promocji, Wystaw i Współpracy oraz Oddział Usług Informatycznych i Szkoleń. Rozważano różne warianty, takie jak kombinacja części akronimu DDA lub PDA z polskimi słowami (np. Dodaj Do Zbiorów, Poleć Do Zbiorów itp.), pozostawienie nazwy „Zakup Sterowany Popytem” lub też stworzenie całkiem nowej nazwy. Ostatecznie do wyboru trzeciej opcji skłoniła istota usługi. W tym modelu zakupu książek rzeczą najważniejszą oraz najbardziej nośną promocyjnie jest fakt, że to czytelnik/użytkownik biblioteki decyduje o tym, która książka zostanie zakupiona do zbiorów. Fakt ten jednak pozostaje w sprzeczności ze znaczeniem słowa „popyt”, które sugeruje, że zapotrzebowanie na konkretny tytuł jest nie jednostkowe, a zbiorowe. W dotychczasowej działalności BUW nie spotkała się jeszcze z masowym zapotrzebowaniem na wydawnictwo zawarte w języku obcym, w związku z tym wybrano polską nazwę „Zakup Decyzją Czytelnika” (w skrócie „ZDC”).

Zakup Decyzją Czytelnika – najkrócej rzecz ujmując – jest więc takim modelem zakupu książek elektronicznych, który (przy spełnieniu określonych warunków) pozwala czytelnikowi zdecydować o tym, która z książek zostanie zakupiona do zbiorów biblioteki. By lepiej zobrazować zasadę działania tego modelu, można porównać go do wirtualnego sklepu z książkami, gdzie o asortymencie decydują bibliotekarze, a o zakupie czytelnicy. Model powstał w oparciu o obserwacje i badania, ukazujące coraz mniejsze wykorzystywanie książek papierowych, a także brak zwiększania budżetów bibliotek, które utrzymują się na tym samym poziomie przez kilka kolejnych lat (tzw. „flat budget”) [4, s. 1–6]. Przy tej samej wysokości budżetu, lecz stale rosnących cenach książek i czasopism (papierowych i elektronicznych) wiele bibliotek stanęło wobec problemu gospodarowania dostępnymi środkami i wydawania je na materiały, które będą rzeczywiście wykorzystywane przez użytkowników bibliotek. W tym okresie (tj. w latach 1990–2000) ukuto w Stanach Zjednoczonych kilka sloganów, pojawiających się często w literaturze dotyczącej gromadzenia zbiorów bibliotecznych, np. „Stop thinking about the stock. Start thinking about the flow”, czy też „From ‘just in case’ to ‘just in time’”. W bibliotekach polskich tradycyjny (i wciąż bardzo popularny) model gromadzenia to gromadzenie na wszelki wypadek. Problem braku funduszy dotyka jednak biblioteki w coraz większym stopniu. Na co wydawać pieniądze? Które książki (i czasopisma) będą najbardziej potrzebne? Wszystkie te pytania wpisują się w szeroki kontekst i potrzebę przeformułowania relacji biblioteka–czytelnik. W chwili obecnej to biblioteka musi zabiegać o czytelnika, żeby zająć miejsce w świecie jego zainteresowań i odpowiedzieć na jego potrzeby, oferując mu jak najlepiej dobrane zbiory.

Jednym z najnowszych polskich opracowań dotyczących modelu zakupu angażującego czytelnika w proces decyzyjny jest artykuł Elżbiety Kopyś z Biblioteki Jagiellońskiej *Zakup Sterowany Popytem (Patron Driven Acquisition) jako model nabywania przez bibliotekę książek elektronicznych na miarę XXI wieku* [3]. W jednym z końcowych sformułowań autorka, po szczegółowym przedstawieniu modelu PDA/DDA, zawierającym jego za i przeciw, stwierdza, iż: „model zakupu sterowanego popytem stanowi nowe wyzwanie dla polskich bibliotek na najbliższe lata i chociaż należy do tego modelu – a także do każdej innowacji – podchodzić z pewną dozą ostrożności, na pewno jest to przedsięwzięcie, które powinno podlegać analizie i szerzej podjętej dyskusji, a w dalszej perspektywie, być może podjęcia eksperymentu wdrożenia modelu PDA” [3, s. 235].

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie jako pierwsza biblioteka w Polsce zdecydowała się na ten „eksperyment” i w listopadzie 2018 r. uruchomiła model zakupu książek elektronicznych ZDC¹. Książki elektroniczne gromadzone są od 2008 r. przy wykorzystaniu różnych platform i różnych modeli dostępu². Impulsem natury ogólnej do podjęcia decyzji o zakupie książek elektronicznych na większą skalę było (o czym już wspomniano) obserwowane na przestrzeni kilku lat słabnące zainteresowanie książkami papierowymi, a także dość szybkie nasycenie Wolnego Dostępu i magazynu zwanego książkami papierowymi. Sprawozdania roczne BUW za lata 2012–2018 wyraźnie to pokazały, dając jednocześnie informację o stale rosnącym wykorzystaniu źródeł elektronicznych (przede wszystkim liczby pobrań artykułów z czasopism oraz rozdziałów z książek zawartych w bazach dostępnych na licencji krajowej oraz w prenumerowanych corocznie przez BUW)³. Wszystkie te fakty skłoniły do wytyczenia (od połowy 2016 r.) nowego kierunku gromadzenia książek i stopniowego przesuwania akcentu z gromadzenia książek papierowych na elektroniczne. Przygotowania do wdrożenia rozpoczęto od rozpoznania rynku. Na polskim rynku dostawców treści elektronicznych ofertę zakupu książek w modelu DDA BUW uzyskał od dwóch firm: ProQuest i EBSCO. Wyjaśniona wcześniej w artykule pokrótce ogólna zasada działania tego modelu zakupu e-książek różniła się w szczegółach w zależności o dostawcy. Szczegóły dotyczą warunków, po spełnieniu których książka zostaje zakupiona przez bibliotekę, takich jak czas czytania książki on-line, liczba przejranych stron, próba ściągnięcia części tekstu i zapisania na urządzeniu lub próba wydruku części tekstu. W przypadku jednego z dostawców czas ten wynosił 5 minut, w przypadku drugiego 10 minut. Oferty różniły się także sposobem opłaty za książkę. Jeden z dostawców oferował model zapłaty dwustopniowej, tzw. „Access-to-Own”, kiedy to za pierwsze skorzystanie z książki płaci się jedynie 55% jej ceny, a drugie 55% po kolejnym z niej skorzystaniu. Drugi dostawca dawał możliwość jednokrotnej zapłaty całej ceny za dany tytuł. Wszystkie te szczegóły, jak również konkretne rozwiązania techniczne oraz informatyczne (np. możliwość identyfikacji użytkownika czy ograniczenia dostępu do określonej puli adresów IP) zostały ustalone w trakcie negocjacji. Jednym z ważnych zapisów w zawartej z dostawcą umowie jest zapis dotyczący otrzymywania przez BUW zakupionych tytułów w plikach PDF, które podlegają archiwizacji i które będzie można wykorzystać po wygaśnięciu umowy z dostawcą. O drugim z zapisów będzie mowa dalej.

Doświadczenia bibliotek zachodnich [1, s. 17–18], na co uwagę zwraca także E. Kopyś, pisząc, iż „faza przygotowawcza jest najważniejszą częścią całego procesu” [4, s. 229], sprawdziły się także w tym przypadku. Rzeczywiście, patrząc wstecz, należy z przekonaniem

¹ Za przykładem BUW idą już kolejne polskie biblioteki akademickie, wśród nich Biblioteka Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, która w 2019 r. także wdrożyła ZDC, przystosowując ofertę treści elektronicznych do swoich potrzeb.

² Pierwsze książki (86 tytułów) zostały zakupione na nieistniejącej już w chwili obecnej platformie MyI-Library. W 2010 r. firma Dawson uruchomiła platformę DAWSONERA z możliwością zakupu pojedynczych tytułów, co wówczas było nowością i wielkim atutem. Do 2018 r. BUW zgromadził na tej platformie ponad 220 książek. Więcej na ten temat można przeczytać w artykule: *Zagraniczne książki elektroniczne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie – dostępne modele sprzedaży i doświadczenia pracowników biblioteki* [4].

³ Patrz: <https://www.buw.uw.edu.pl/o-nas/sprawozdania-roczne/>.

przyznać, że najtrudniejszym etapem wdrożenia okazał się wybór treści elektronicznych, które miały być udostępnione czytelnikowi. Posługując się obrazem sklepu, najtrudniej było zapłacić półki odpowiednim towarem. Dostawcy treści elektronicznych, zwani potocznie agregatorami lub hurtownikami, wykorzystując prawa rynku, prześcigają się w rozbudowywaniu swojej oferty, informując o setkach tysięcy, a nawet milionach dostępnych publikacji elektronicznych. Bibliotekarze powinni być wobec tak bogatej oferty bardzo uważni, ponieważ wiele z tych treści jest dostępne bezpłatnie – w otwartym dostępie, na licencjach Creative Commons. Pracownicy Oddziału Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów poświęcili dużo czasu na taki wybór treści, który nie zawiera publikacji bezpłatnych oraz publikacji dostępnych w bazach danych prenumerowanych lub w licencji krajowej. Dodatkowo w umowie został zawarty zapis, iż w przypadku, gdy któraś z książek okaże się być bezpłatnie (i legalnie dostępna) on-line, dostawca pomniejszy kwotę do zapłaty o cenę tej książki w następnym okresie rozliczeniowym. Ponadto, wspólnie z Oddziałem Usług Informacyjnych i Szkoleń oraz Oddziałem Opracowania Zbiorów, oferta została przeanalizowana pod względem formalnym oraz tematycznym. Ze względu na brak możliwości ich skatalogowania⁴ zdecydowano się wykluczyć publikacje w języku arabskim, chińskim, czeskim, duńskim, holenderskim, hebrajskim, hindi, japońskim, kinyarwanda, koreańskim, marhati oraz malajskim. Co ważne, zdecydowano się też usunąć z listy tytułów pozycje w języku polskim, które w większości okazały się być tekstami literatury pięknej istniejącymi w domenie publicznej. Jeśli chodzi o zakres przedmiotowy, to odrzucone zostały tytuły zawarte w kategoriach tematycznych „Cooking”, „Fiction”⁵, „House&Home”, „Humor”, „Juvenile”⁶ oraz „Poetry”.

Ta wstępnie przygotowana oferta została następnie zawężona do tytułów tańszych niż 150 GBP. Opisy bibliograficzne tytułów droższych niż 150 GBP, a dostępnych w modelu ZDC, zostały opatrzone w wynikach wyszukiwania multiwyszukiwarki etykietką „Zgłoś do zakupu” – nie zostały zatem zupełnie wycofane z oferty biblioteki książek elektronicznych. Po wszystkich tych zabiegach uzyskano listę zawierającą ponad 200 tys. tytułów.

Warto powiedzieć kilka słów o wizualnej stronie całego przedsięwzięcia. Otóż wybrane przez BUW tytuły, a konkretnie ich opisy bibliograficzne, podlinkowane do pełnych tekstów na platformie dostawcy treści elektronicznych, zostały załadowane do multiwyszukiwarki. Te z nich, które są dostępne w modelu ZDC, zostały opatrzone etykietką w kolorze czerwonym z napisem „Zakup Decyzją Czytelnika”. Gdy czytelnik najedzie kursorem na tę etykietkę, na ekranie komputera (czy innego urządzenia pozwalającego korzystać z e-książek) wyświetla się informacja, co to oznacza. Etykiety „Zgłoś do zakupu” są w kolorze zielonym. Moment wdrożenia ZDC był również dobrą okazją do tego, aby okienko multiwyszukiwarki wzbogacić o dodatkową zakładkę, pozwalającą na przeszukiwanie

⁴ Książki elektroniczne, zakupione w modelu ZDC, są katalogowane.

⁵ Literatura piękna w językach oryginału gromadzona jest na UW w dużym stopniu przez Biblioteki Wydziałowe.

⁶ Pomocą w doborze treści okazało się także porównanie stosowanych w BUW oznaczeń Klasyfikacji Biblioteki Kongresu z oznaczeniami przyporządkowanymi do konkretnych tytułów na liście książek oferowanej przez dostawcę. Przykładowo: w BUW nie jest stosowana kombinacja PZ, która w tym przypadku pokrywa się z tematyką „Juvenile”.

wszystkich zasobów BUW, zawierających książki elektroniczne. Zakładka ta, przy pomocy Oddziału Obsługi Informatycznej, została podlinkowana do odpowiednich baz i platform.

Przygotowania do wdrożenia ZDC nie były wolne od wewnątrzbibliotecznych intensywnych dyskusji zwolenników i przeciwników tego rozwiązania. Wśród głosów przeciwnych wdrożeniu, dwa dało się słyszeć najgłośniejsze. Pierwszy to głos mówiący o widmie „szalonego czytelnika”, który zasiądzie przed komputerem i „wyklika” w przeciągu godziny cały budżet, kupując książki z zakresu jakiejś wąskiej specjalizacji, przydatne tylko jemu. Drugi głos, w dużej mierze związany z pierwszym, to obawa, że wybory książek elektronicznych, dokonywane przez czytelników, nie będą merytoryczne i że książki nie będą odpowiadać profilowi zbiorów i zasadom gromadzenia w ogóle. Bezwzględnie, Zakup Decyzją Czytelnika wiąże się z podjęciem przez bibliotekę właśnie takiego ryzyka, że pewna część księgozbioru może rozrastać się nie po myśli biblioteki. Jednak ten głos bibliotekarskiej troski względnie łatwo można wyciszyć argumentem, iż to jednak biblioteka decyduje na samym początku o tym, spośród jakich książek będzie wybierał czytelnik. Bardziej więc chodzi o zmianę sposobu myślenia, zrozumienie idei tego modelu zakupu, a także – docelowo – o wypracowanie elastycznych i nowoczesnych zasad gromadzenia i zarządzania zasobami. Oczywiście, co bardzo ważne, przed podjęciem decyzji o wdrożeniu ZDC, analizowane były także kwestie finansowe, planowane przesunięcia konkretnych środków z budżetu na zakup książek elektronicznych, ustalone limity finansowe na każdy miesiąc tak, aby czytelnicy – jeśli Zakup Decyzją Czytelnika się im spodoba – nie odczuli dyskomfortu z powodu braku środków na kupno książek. Na wypadek wyczerpania się budżetu dla czytelników została przygotowana informacja następującej treści, umieszczona w zasadach działania modelu: „BUW co miesiąc przeznaczona stałą kwotę z budżetu na zakup e-książek. W przypadku wyczerpania środków, przycisk zniknie, a zakup e-książki będzie możliwy w następnym miesiącu”. Jedną z osób zatrudnionych w Oddziale Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów, odpowiedzialną za funkcjonowanie ZDC, na bieżąco monitoruje budżet i w razie potrzeby uzupełnia go o kolejne kwoty.

Wdrożenie modelu okazało się sukcesem. Do końca kwietnia 2019 r. (a więc przez niecałe pół roku) BUW zakupiła 404 książki. Tabele 1 i 2 ilustrują ich wykorzystanie.

Tabela 1. Wykorzystanie wszystkich książek w okresie od XI 2018 do IV 2019

Liczba wejść	0 ⁸	1	2–10	11–20	21–30	< 30
Liczba książek	2	92	236	57	10	7

Źródło: opracowanie własne.

Dodatkowo druga tabela przedstawia szczegółowe dane w największej grupie książek – tych, które zostały otwarte od dwóch do dziesięciu razy.

⁷ W związku z pojawieniem się pod koniec 2018 r. dodatkowych środków z BST postanowiono, wspólnie z Bibliotekami Wydziałowymi, zakupić kilkadziesiąt tytułów w modelu ZDC „w ciemno”. Stąd zerowe wykorzystanie dwóch tytułów.

Tabela 2. Szczegółowe informacje dotyczące wykorzystania książek „otwartych” od 2 do 10 razy

Liczba wejść	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Liczba książek	44	28	27	34	34	24	28	12	5

Źródło: opracowanie własne.

Jako ciekawostkę podano poniżej dziesięć najbardziej wykorzystywanych tytułów, wraz z liczbą otwarć (w nawiasie):

1. Joe Harry, *Dependence Modeling with Copulas*, Chapman and Hall/CRC, 2014 (49);
2. Keyser Pierre de., *Indexing*, Chandos, 2012 (46);
3. Newton Michael, *White Robes and Burning Crosses*, McFarland, 2014 (42);
4. Goösling Stefan, *The Psychology of the Car*, Elsevier, 2017 (38);
5. Karwowski Maciej, Kaufman James C., *The Creative Self*, Academic Press, 2017 (38);
6. Verbeke Wouter, Bravo Cristián, *Profit Driven Business Analytics*, Wiley, 2017 (38);
7. Sullivan Karen, *Mixed Metaphors*, Bloomsbury, 2018 (34);
8. Einstein Mara, *Advertising*, OUP, 2017 (30);
9. Gutt Ernst-August, *Translation and Relevance*, Routledge, 2014 (30);
10. House Juliane, *Translation: The Basics*, Routledge, 2018 (30).

Jak widać są to tytuły z różnych dziedzin wiedzy, pochodzące od różnych wydawców, w większości znanych i cenionych na rynku wydawniczym, opublikowane w ostatnim dziesięcioleciu.

Choć gros pracy związanej z wdrożeniem ZDC spadło na barki Oddziału Gromadzenia i Uzupelniania Zbiorów, to niewątpliwie sukces wdrożenia i funkcjonowania tej usługi jest rezultatem wspólnych działań wielu oddziałów, co trzeba szczególnie podkreślić. W Oddziale Promocji, Wystaw i Współpracy powstał baner, który został umieszczony na stronie internetowej i który wisiał tam przez miesiąc, oraz ulotki elektroniczne dla Bibliotek Wydziałowych, promujące usługę. W planach jest także rozesłanie do pracowników naukowych UW tradycyjnego listu z opisem usługi, dostępnych poprzez nią treści oraz możliwości skorzystania z nich. Aby nazwa „Zakup Decyzją Czytelnika” lepiej się utrwaliła, opracowane zostało także odpowiednie hasło w Wikipedii [6].

Oczywiście pomimo sukcesu nowej, przełomowej usługi, która daje czytelnikom możliwość natychmiastowego wykorzystania znalezionych w BUW książek elektronicznych, trzeba mieć świadomość, że Zakup Decyzją Czytelnika jest i będzie tylko jedną ze składowych procesów gromadzenia zasobów w bibliotece akademickiej. Po pierwsze dlatego, iż nie wszystkie książki są już w wersji elektronicznej. Po drugie, nie wszystkie książki elektroniczne są udostępniane przez wydawców w modelu ZDC. BUW, jak inne biblioteki, wykorzystuje także formularz elektroniczny „Zaproponuj do Zbiorów”, dostępny poprzez konto czytelnika. W ten sposób czytelnicy informują bibliotekarzy o książkach, które są im

potrzebne i które chcieliby znaleźć w zbiorach BUW. Wciąż przeznaczana jest także spora część budżetu na zakup wydawnictw zwartych w wersji papierowej, łącząc w ten sposób dobrą bibliotekarską tradycję z inspirującą nowoczesnością.

Bibliografia

1. BREITBACH William, LAMBERT Joy E. Patron-Driven 3Ebook Acquisition. *Computers in Libraries*. 2011, nr 31, s. 16–20. ISSN 1041-7915.
2. CHMIELEWSKA Barbara. Zagraniczne książki elektroniczne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie – dostępne modele sprzedaży i doświadczenia pracowników biblioteki. *Z Problemów Bibliotek Naukowych Wrocławia* [Dokument elektroniczny]. 2011, nr 10. Tryb dostępu: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/13731/edition/12277/content?ref=des>. Stan z dnia 30.05.2019.
3. KOPYŚ Elżbieta. *Zakup Sterowany Popytem (Patron Driven Acquisition) jako model nabywania przez biblioteki książek elektronicznych na miarę XXI wieku*. In: *Biblioteka akademicka. Infrastruktura – uczelnia – otoczenie, Gliwice, 24–25 października 2013 r.* Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2014, s. 223–236. ISSN 1899-6515.
4. NIXON Judith M., FREEMAN Robert, S., WARD, Suzanne M. (red.). *Patron-Driven Acquisitions. Current successes and future directions*. New York: Routledge, 2011. ISBN 978-0-415-61870-0.
5. WOJCIECHOWSKA Maja. *Jakość obsługi użytkownika biblioteki jako element koncepcji marketingowej*. In: *II Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy Polonijnych*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2010, s. 221–234. ISBN 978-83-7493-511-1.
6. Zakup Decyzją Czytelnika. In: *Wikiedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zakup_Decyzj%C4%85_Czytelnika. Stan z dnia 10.10.2019.